

ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКОЮ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

PROHIBITION OF DISCRIMINATION ON THE BASIS OF SOCIO-ECONOMIC DISADVANTAGE: INTERNATIONAL LEGAL ASPECT

Фомін П.В., д.філос.,

доцент кафедри міжнародного і європейського права
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті охарактеризовано положення міжнародно-правових актів з прав людини щодо закріплення права на свободу від дискримінації (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Африканська хартія прав людини і народів 1981 р., Американська конвенція про права людини 1969 р., Хартія основних прав Європейського союзу 2000 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р., Керівні принципи щодо крайньої бідності та прав людини 2012 р. тощо). Вказано, що майновий стан як заборонена підстава для дискримінації є широким поняттям і включає в себе нерухому та особисту власність або їх відсутність; соціальне та економічне становище будь-якої особи, яка живе в умовах злиднів або є безхатньою, може бути результатом повсюдної дискримінації, стигматизації та негативних стереотипів, що призводить до відмови в доступі або нерівного, порівняно з іншими, доступу до освіти й охорони здоров'я тієї самої якості, а також до відмови в доступі або нерівного доступу до публічних місць. Зазначено, що дискримінація може бути як причиною, так і наслідком бідності. Наголошено, що дискримінацію за ознакою соціально-економічного становища слід розглядати як один із конкретних видів дискримінації, що заслуговують на особливу увагу в антидискримінаційних системах. Вказано щодо заходів, які мають вживати держави щоб забезпечити рівність перед законом і в межах закону осіб, які живуть у бідності, без дискримінації. Акцентовано увагу на діяльності Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав у цій сфері. Вказано щодо гендерної нерівності бідності. Зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: бідність, виключення, вразливість, гендер, повертизм, права людини, рівність.

The article describes the provisions of international human rights instruments on the right to freedom from discrimination (the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966, African Charter on Human and Peoples' Rights of 1981, American Convention on Human Rights of 1969, Charter of Fundamental Rights of the European Union of 2000, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, European Social Charter (revised) of 1996, Guiding Principles on Extreme Poverty and Human Rights of 2012, etc.) It is stated that property status as a prohibited ground for discrimination is a broad concept and includes real and personal property or lack thereof; the social and economic situation of any person living in poverty or who is homeless may be the result of widespread discrimination, stigmatisation and negative stereotypes, which leads to denial of access or unequal access to education and healthcare of the same quality as others, as well as denial of access or unequal access to public places. It is noted that discrimination can be both a cause and a consequence of poverty. It is emphasised that discrimination on the basis of socio-economic status should be considered as one of the specific types of discrimination that deserve special attention in anti-discrimination systems. It sets out the measures that States should take to ensure equality before and under the law for people living in poverty, without discrimination. Attention is drawn to the activities of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights in this area. The gender inequality of poverty is mentioned. The relevant conclusions are drawn.

Key words: poverty, exclusion, vulnerability, gender, povertyism, human rights, equality.

Постановка проблеми. Стан крайньої бідності має руйнівні наслідки для благополуччя населення, рівності можливостей і сталого розвитку. Бідність це не лише відсутність доходу та виробничих ресурсів для забезпечення сталого існування, її проявами є голод і недоїдання, обмежений доступ до освіти та інших базових послуг, соціальна дискримінація й ізоляція, а також відсутність участі у прийнятті рішень [1].

За оцінкою Глобального багатомірного індексу бідності, станом на 2024 рік серед 112 країн і 6,3 мільярдів людей 1,1 мільярда осіб (18,3 відсотка) живуть у гострій багатомірній бідності [2, с. 1].

Люди, які знаходяться у стані бідності, нерідко стикаються з дискримінацією і стигматизацією, що пов'язані з їх соціально-економічним становищем. Однак, незважаючи на те, що бідність часто розглядається як низка позбавлень, дискримінація, з якою стикаються постраждалі, менш досліджена. Люди, які живуть у бідності, щодня стикаються з порушеннями своїх прав через фінансове становище, як-от: труднощі з доступом до медичних прийомів, роботи, житла, зарахуванням дітей до дитячих садків чи шкіл. Часто причини такої відсутності доступу до прав пов'язані з конкретними перешкодами, спричиненими ситуацією з бідністю, а також з тим, як сприймають цих людей та як до них ставляться [3].

Разом з тим, як у системі міжнародного права, так і в національному законодавстві заборона дискримінації,

зазвичай, більшою мірою спрямована на боротьбу з дискримінацією, що ґрунтується на статусі: під заборону підпадає дискримінація за такими ознаками, як стать, раса, етнічна приналежність, релігія, вік, інвалідність або сексуальна орієнтація. Ці ознаки вважаються такими, що заслуговують на особливу увагу, оскільки вони значною мірою успадковуються і є незмінними, що робить будь-яку відмінність у поводженні на основі таких характеристик особливо неприйнятною. Між тим, традиційні нормативні положення, спрямовані на протидію дискримінації, що ґрунтуються на статусі, виявляються менш ефективними в боротьбі з «вертикальною» нерівністю, що існує між різними процентилями населення, ранжованими за рівнем доходу чи добробуту [4].

Означене зумовлює актуальність означеної тематики, а також необхідність її ґрунтовного дослідження.

У науці міжнародного публічного права до питання щодо заборони дискримінації в різний час зверталися такі українські і зарубіжні науковці: А. Войціховський, А. Дац, С. Карвацька, В. Мицик, Т. Сироїд, Н. Дрьоміна-Волок, О. де Шуттер (Olivier De Schutter), С. Ганті (Sarah Ganty), С. Фредман (Sandra Fredman), Ш. Теркінгтон (Sheilagh Turkington) та ін.

Мета статті – охарактеризувати соціально-економічне неблагополуччя як заборонену підставу для дискримінації.

Виклад основного матеріалу. Принцип рівності і недискримінації є наскрізною ідеєю, що пронизує всі

сфери людського життя та є невід'ємним елементом у реалізації прав і свобод людини, гарантованих міжнародними угодами з прав людини та в національному законодавстві. Так, у Загальній декларації прав людини 1948 р. проголошено, що всі люди є рівними перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації (ст. 7).

Статтею 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. закріплено, що всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону. В цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини.

Відповідно до статті 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. держави-учасниці взяли на себе зобов'язання гарантувати, що права, проголошені в цьому Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.

Подібні положення щодо заборони дискримінації також закріплені в низці регіональних угод з прав людини, зокрема Африканській хартії прав людини і народів 1981 р. (ст. 2), Американській конвенції про права людини 1969 р. (ст. 1), Хартії основних прав Європейського союзу 2000 р. (ст. 21), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 14), Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 р. (ст. E) тощо.

Разом з тим, незважаючи на широке визнання та нормативне закріплення принципу рівності, заборонені підстави для дискримінації та той факт що цей перелік не є вичерпним зумовлюють триваючі дискусії з цього питання, зокрема й щодо заборони дискримінації за ознакою соціально-економічного неблагополуччя.

Так, Комітет Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) з економічних, соціальних і культурних прав у своєму Зауваженні загального порядку № 20, присвяченому питанню недискримінації економічних, соціальних і культурних прав зазначив, що майновий стан як заборонена підстава для дискримінації є широким поняттям і включає в себе нерухому власність (наприклад, власність на землю або володіння землею) та особисту власність (наприклад, інтелектуальну власність, усе особисте рухоме майно і дохід) або їх відсутність (п. 25). Крім того, Комітет наголосив на тому, окремі особи та групи осіб не повинні зазнавати свавільного поводження через їхню приналежність до певної економічної чи соціальної групи або верстви в суспільстві. Соціальне та економічне становище будь-якої особи, яка живе в умовах злиднів або є безхатньою, може бути результатом повсюдної дискримінації, стигматизації і негативних стереотипів та мати своїм наслідком відмову в доступі або нерівного, порівняно з іншими, доступу до освіти та охорони здоров'я тієї самої якості, а також до відмови в доступі або нерівного доступу до публічних місць (п. 35) [5].

У Принципах та керівних положеннях правозахисного підходу до стратегій скорочення масштабів бідності 2006 р., розроблених Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини було вказано на те, що не лише бідність спричиняє дискримінацію, а й також дискримінація може спричиняти бідність. Окрім упередженості щодо раси, кольору шкіри, статі та соціального походження, бідні також зазнають дискримінаційного ставлення з боку державних органів та приватних осіб просто тому, що вони бідні [6]. Означена теза також була підтверджена

й у Керівних принципах щодо крайньої бідності та прав людини 2012 р., де зазначено, що бідні люди, як правило, зазнають декількох перехресних форм дискримінації, в тому числі через свій економічний статус (п. 18) [7].

О. де Шуттер (Olivier De Schutter) з цього приводу зазначає, що дискримінація людей, які живуть у бідності, набуває різних форм. Її джерелом може бути законодавство, нормативні акти або політика, які по-різному ставляться до людей за ознакою доходу або багатства чи за такими непрямими ознаками, як рівень освіти або джерело доходу, з метою виключення людей, які живуть у бідності. Це може бути результатом поведінки як державних органів, так і приватних осіб. Така дискримінація може зароджуватися в практиці найму персоналу в компанії, в політиці агентств нерухомості або шкільних рад; бути усвідомленою чи ні [8, с. 5-6].

С. Ганті (Sarah Ganty) у своєму дослідженні вказує на взаємозв'язок між дискримінацією за ознакою статусу та соціально-економічним неблагополуччям. У зв'язку з цим, автор зазначає, що в цьому сенсі бідність є наслідком дискримінації, якої історично зазнавали вразливі групи та меншини, як-от: роми, мігранти, самотні жінки та люди з інвалідністю. Внаслідок давньої дискримінації ці групи відчувають структурне соціально-економічне неблагополуччя, яке вкрай важко подолати. Однак укажує й на той факт, що бідні люди самі піддаються стереотипам, забобонам, стигмі та дискримінації через своє нестабільне становище. У цьому відношенні бідність є не тільки наслідком, а й причиною дискримінації, створюючи порочне коло. Іншими словами, неправильний розподіл зачіпає важливі питання визнання, обумовленого соціально-економічним статусом людини [9, с. 3].

Ш. Теркінгтон (Sheilagh Turkington), досліджуючи питання щодо дискримінації за ознакою бідності, дійшла висновку, що ставлення, якого зазнають бідні люди, є формою дискримінації, аналогічною до расизму, сексизму, ейблїзму, гетеросексизму чи ейджизму [10, с. 139].

Спеціальний доповідач з питання щодо крайньої бідності і прав людини визначає такі негативні стереотипи щодо малозабезпечених як «повертизм» та визнає залежність реалізації соціально-економічних прав від того, наскільки захищені від дискримінації люди, які живуть у злиднях [4]. Спецдовідач також наголошує на тому, що існуючі системи погано пристосовані для розв'язання проблеми соціально-економічного неблагополуччя як такого, коли його не повною мірою описують із використанням визначення неблагополуччя, що ґрунтується на статусі, а дискримінацію за ознакою соціально-економічного становища, на його думку, слід розглядати як один із конкретних видів дискримінації, що заслуговує на особливу увагу в антидискримінаційних системах [4].

У зв'язку з цим, важлива роль у цій сфері відведена державам, які мають вживати активних заходів з тим щоб забезпечити рівність перед законом і в рамках закону осіб, які живуть у бідності, без дискримінації. Такі заходи можуть включати, зокрема: скасування або перегляд законів і правил, що обмежують права, інтереси та можливості отримання засобів до існування осіб, які живуть у бідності; виявлення і викорінювання всіх форм законодавчої або адміністративної дискримінації, будь то прямої або непрямой, за ознаками економічного становища або за іншими пов'язаними з бідністю підставами; виявлення вразливих груп, що перебувають у несприятливому становищі, і забезпечення здійснення прав людини в таких групах на рівній основі; вжиття заходів щодо поліпшення або усунення умов, які можуть закріплювати чи сприяти закріпленню дискримінації; заборону державним органам як на національному, так і на місцевому рівнях очорняти або дискримінувати осіб, які живуть у бідності, і вжиття всіх відповідних заходів для зміни соціально-культурних моделей з метою викорінювання забобонів і стереотипних уявлень; організа-

цію навчальних програм з метою сприяння забезпеченню недискримінації осіб, які живуть у бідності; створення законодавчих, виконавчих, адміністративних, бюджетних і нормативних механізмів та ухвалення конкретних стратегій, програм і заходів у таких вразливих для бідності сферах, як зайнятість, житло, продовольство, соціальна безпека, водопостачання та санітарія, охорона здоров'я, освіта, культура та участь у громадському житті тощо [7].

Спецдоповідач також наголошує на необхідності забезпечити відсутність дискримінації щодо людей, які живуть у злиднях, у нормативно-правовій та директивній базі та акцентує увагу на тому, що законодавчі положення, які забороняють дискримінацію за ознакою соціально-економічного неблагополуччя, повинні стосуватися не лише прямої дискримінації, але й непрямої, коли навмисне або неусвідомлене застосування зовні нейтральних критеріїв або процедур непомірно сильно зачіпає людей, які живуть у злиднях. Це стосується таких критеріїв, як грамотність, відсутність роботи, житла, місце проживання (у неблагополучних районах), нестабільна зайнятість тощо [4].

Крім того, на необхідність включення соціально-економічного статусу до переліку заборонених підстав для дискримінації вказує й Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав. Зокрема, в Заключних зауваженнях щодо сьомої періодичної доповіді Швеції Комітет рекомендував державі-учасниці розглянути можливість перегляду Закону про дискримінацію з метою включення соціально-економічного статусу та політичних переконань до списку заборонених підстав для дискримінації та удосконалити систему збору даних з метою отримання достовірних даних у розбивці за забороненими ознаками дискримінації та виявлення груп, які перебувають у несприятливому стані при здійсненні економічних, соціальних та культурних прав [11]. У Заключних зауваженнях щодо третьої періодичної доповіді Бразилії Комітет висловив стурбованість відсутністю в державі-учасниці всеосяжного антидискримінаційного законодавства та поширеністю соціально-економічної, расової та гендерної нерівності, соціальної стигматизації та дискримінації щодо знедолених та маргіналізованих груп [12].

Важливо також акцентувати увагу на тому, що залежно від конкретних обставин кожного суспільства, бідність може зачіпати представників певних соціально незахищених класів, етнічних чи релігійних груп, жінок, людей похилого віку або корінних народів [6].

Так зокрема, жінки часто зазнають серйозніших труднощів при отриманні доступу до доходів, активів і послуг та є особливо вразливими до крайньої бідності поряд з іншими вразливими групами [13].

У всьому світі на кожну сотню чоловіків у віковій групі від 25 до 34 років припадає 122 жінки, які живуть у крайній бідності [14].

Генеральна Асамблея ООН у декларації, присвяченій проведенню третього десятиліття боротьби за ліквідацію злиднів (2018–2027 роки) визнала, що проблема фемінізації бідності зберігається і що ліквідація бідності у всіх її формах та проявах, включаючи крайню бідність, є невідмінною умовою розширення економічних прав і можливостей жінок та сталого розвитку [15].

Робоча група з питань дискримінації щодо жінок та дівчаток у тематичній доповіді щодо гендерної нерівності бідності зазначила, що нерівність і бідність жінок та дівчаток є результатом історичного і тривалого вибору економічної політики на глобальному, регіональному та національному рівнях. Ці політичні пріоритети не є гендерно-нейтральними, оскільки вони були розроблені в межах патріархальних політичних, правових і соціально-економічних систем та інститутів, які ігнорують особливий досвід і права дівчат та жінок, віддаючи перевагу домінуючим формам чоловічої і корпоративної влади [16].

Дискримінаційна нормативно-правова база та звичайне право можуть накладати серйозні обмеження на можливості жінок отримувати дохід, оскільки обмежують їхні права на спадкування, землю, власність та доступ до кредитування, а також їх мобільність. Але навіть після усунення формальних обмежень жінки стикаються з численними перешкодами, що заважають їм вибратися з бідності [15].

Висновки. Можемо підсумувати, що дискримінація може здійснюватися не лише за такими ознаками, як раса, стать, вік, етнічна приналежність, релігія, інвалідність або сексуальна орієнтація, а також за ознакою соціально-економічного неблагополуччя – бідності. Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав у своєму Загальному коментарі виснував, що майновий стан як заборонена підстава для дискримінації є широким поняттям і включає в себе нерухому та особисту власність або їх відсутність, а соціальне й економічне становище особи, яка живе в умовах злиднів або є безхатньою, може бути результатом повсюдної дискримінації, стигматизації і негативних стереотипів. Разом з тим, важливо підкреслити, що не тільки бідність спричиняє дискримінацію, а й також дискримінація може спричиняти бідність, оскільки особи можуть зазнавати дискримінаційного ставлення з боку державних органів і приватних осіб через те, що вони бідні. Означене вимагає, насамперед, нормативного закріплення в національному законодавстві такої забороненої підстави дискримінації як соціально-економічне неблагополуччя. З огляду на це важлива роль у цій сфері відведена саме державам. Крім того, дискримінація за ознакою бідності може гостріше сприйматися окремими категоріями осіб, зокрема жінками, які часто зазнають серйозних труднощів при отриманні доступу до доходів, активів і послуг та є особливо вразливими до крайньої бідності поряд з іншими соціально незахищеними класами.

ЛІТЕРАТУРА

1. United Nations: Global Issues. Ending Poverty. URL: <https://www.un.org/en/global-issues/ending-poverty> (дата звернення: 26.04.2025).
2. Global Multidimensional Poverty Index 2024: Poverty Amid Conflict. UNDP (United Nations Development Programme), 2024. URL: <https://hdr.undp.org/content/2024-global-multidimensional-poverty-index-mpi#indices/MPI> (дата звернення: 26.04.2025).
3. Discrimination on the basis of socio-economic status. ATD Fourth World. URL: <https://www.atd-fourthworld.org/wp-content/uploads/sites/5/2021/10/DiscriminationBasedOnSocioeconomicStatus.pdf> (дата звернення: 26.04.2025).
4. Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights, Olivier De Schutter (Banning discrimination on grounds of socioeconomic disadvantage: an essential tool in the fight against poverty) A/77/157. URL: <https://docs.un.org/en/A/77/157> (дата звернення: 26.04.2025).
5. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights General Comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) E/C.12/GC/20. URL: <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/2009/en/68520> (дата звернення: 26.04.2025).
6. Principles and Guidelines for a Human Rights Approach to Poverty Reduction Strategies. UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), 2006, HR/PUB/06/12. URL: <https://www.refworld.org/policy/legalguidance/ohchr/2006/en/46987> (дата звернення: 26.04.2025).
7. The Guiding Principles on extreme poverty and human rights. Human Rights Council, 2012 (resolution 21/11). URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/OHCHR_ExtremePovertyandHumanRights_EN.pdf (дата звернення: 26.04.2025).
8. Olivier De Schutter. Combating discrimination on grounds of socio-economic disadvantage: A tool in the fight against poverty. *CRIDHO Working Paper*. 2022-7. Pp. 1-30. URL: https://sites.uclouvain.be/cridho/documents/Working.Papers/CRIDHO-WP-2022-7_O.DeSchutter_Combating-Discrimination.pdf (дата звернення: 26.04.2025).

9. Sarah Ganty. Poverty as Misrecognition: What Role for Antidiscrimination Law in Europe? *Human Rights Law Review*. 2021. 21(4). Pp. 1-46. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3863671 (дата звернення: 26.04.2025).
10. Sheilagh Turkington. A Proposal to Amend the Ontario Human Rights Code: A Proposal to Amend the Ontario Human Rights Code: Recognizing Povertyism. *Journal of Law and Social Policy*. 1993. Vol. 9 Pp. 134-191. URL: <https://doi.org/10.60082/0829-3929.1117> (дата звернення: 26.04.2025).
11. Committee on Economic, Social and Cultural Rights Concluding observations on the seventh periodic report of Sweden, E/C.12/SWE/CO/7. URL: <https://docs.un.org/en/E/C.12/SWE/CO/7> (дата звернення: 26.04.2025).
12. Committee on Economic, Social and Cultural Rights Concluding observations on the third periodic report of Brazil, E/C.12/BRA/CO/3. URL: <https://docs.un.org/en/E/C.12/BRA/CO/3> (дата звернення: 26.04.2025).
13. Final draft of the guiding principles on extreme poverty and human rights, submitted by the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights, Magdalena Sepúlveda Carmona, A/HRC/21/39. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/21/39> (дата звернення: 26.04.2025).
14. Turning promises into action: Gender equality in the 2030 Agenda for Sustainable Development. UN Women, 2018. 337 p. URL: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2018/2/gender-equality-in-the-2030-agenda-for-sustainable-development-2018> (дата звернення: 26.04.2025).
15. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2019 [on the report of the Second Committee (A/74/384/Add.1)] 74/234. Implementation of the Third United Nations Decade for the Eradication of Poverty (2018–2027). URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/74/234> (дата звернення: 26.04.2025).
16. Report of the Working Group on discrimination against women and girls (Gendered inequalities of poverty: feminist and human rightsbased approaches) A/HRC/53/39. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/53/39> (дата звернення: 26.04.2025).